

ХВЕДІР СЛЮСАРЕНКО, доц.

ПРИЧИНОК ДО КОМПОЗИЦІЇ ЧЕТВЕРТОЇ ВЕРГІЛІЄВОЇ ЕКЛЬОГИ.*)

Четверта Екльога Вергілія є однією з найбільш загадкових проблем античності. Кого власне треба розуміти під тим хлопцем, що є центром її, вже старовинні коментатори не знали.¹⁾ Цей факт незнання давав можливість укладати в Екльогу різні значіння, висловлювати різні здогади, що не припиняється й до найновіших часів.²⁾

Екльога присвячена консулеві Полліонові, що його фактичне консульство припадає на рік 40. до Хр. Тема й загальний зміст Екльоги такий: одночасно з народинами хлопця наступає золотий вік, але не відразу, а спокволу, разом із зростом цього хлопця. Півного розквіту досягає золотий вік у його чоловічому віку. Поет сам хоче дожити до того часу, щоб як-слід оспівати діла тієї людини.

Уявління про золотий вік, який був колись і минув, і віра в те, що він повернеться, зустрічається в багатьох народів. Згідно з Гесіодом (V.III ст.) людське життя на землі повторюється в циклі чотирьох віків, у сенсі великих діб, характеризованих кожна окремим металем (золотом, сріблом, міддю, залізом). Італійське вірування, висловлене в пророцтві Кумейської Сибілли, уявляє собі цикл десятих віків, кожний під патронатом бога. До цього долучується ще наука етрурійських жерців (гаруспексів), які розуміли вік (*saeculum*), як «посів людей»; першими народинами з цього «посіву» починається новий вік, а смертю

*) З реферату на Вергілієвому святі, влаштованому Укр. Акад. Комітетом у Празі 28/XII, 1931. р. Хв. С.

¹⁾ Schanz, *Geschichte der römischen Lit.*, II¹ (1911), ст. 48b.

²⁾ З найновішої літератури видатні праці: E. Norden, *Die Geburt des Kindes, Geschichte einer religiösen Idee*, Ляйпціг, 1924; W. Weber, *Der Prophet u. sein Gott, eine Studie z. viert. Ekloge Vergils*, Ляйпціг, 1925; I. Carcopino, *Virgile et la mystère de la IVe églogue*, Париж, 1930; L. Herrmann, *La IVe. Bucolique Virgilienne et l'histoire*, Le Musée Belge. № 1—6, 1930, ст. 83—88.

останнього з «посіву» кінчається старий.³⁾ Наука етрурійських жерців могла мати на собі безпосередні впливи ще старого Орієнту (Халдеї), так, як і грецька наука. Крім того, старі пітагорейці вчили про повторення циклу (10 т. років) з математичною докладністю. Пітагореїзм, у формі релігійно-містичних союзів або секти, дожив до свого відродження в новопітагореїзмі за римської доби. Представником його за доби Вергілія був **Nigidius Figulus**, приятель Цицеронів.⁴⁾ Слід ізгадати ще й дуже стару науку послідовців Орфея — орфіків із їх сильно розвинутою, як і в пітагорейців, моральною наукою, наукою про переселення й очищення душ; орфізм уплинув свого часу на пітагореїзм.

Четверта Вергілієва Екльога вказує, що згадані науки в поета виявляються не в чистому, або якомунебудь одному вигляді, а помішано. Так, у нього віки зводяться за метадями, як у Гесіода, але водночас мають і патронат бога, як в італійській або етрурійській науці; вислів про хлопця, що ним починається золотий вік, рядки 8—9:

quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mondo*)

більше специфікований у науці етрурійських жерців, і його треба розуміти не в сенсі причиновому: що наче хлопець утворює новий вік, а лише в сенсі одночасовости двох подій: народини хлопця й початку золотого віку. Хлопець не є чинний, а скоріш пасивний; принаймні, протягом його виростання переміни відбуваються лише в його оточенні. Тому в коментарі Сервія (кінець IV. в. по Хр.) слово „quo“ доповнюється словом „nascente“, себто, »з народинами котрого перестав« і т. д.

Деталі перемін, що відбуваються у природі з розвитком золотого віку, є спільні в усіх указаних науках. Зокрема й згадки про »сліди нашого злочину« чи »старого обману«, рядки: 13.—14.:

³⁾ Див. Nilson, Saeculares ludi, P-W. R. Enc. II R. I². (1920) 1696 і д.

⁴⁾ Про новопітагореїзм, див. Carcopino, op. cit., ст. 30. і д.

^{*)} Цитуємо скрізь латинський текст, хоч наша література має дуже гарний переклад цієї Екльоги Миколи Зерова. Для прикладу наводимо декілька рядків:

Час надходить останній по давніх пророцтвах Кумейських;
Низка щасливих віків на землі починається знову.
Знову вертається Діва, вертається царство Сатурна;
Парость новітню богів нам із ясного послано неба.
Ти лише, чиста Діано, злелій нам дитину ту дивну:
З нею залізна доба переходить, спадає в непам'ять,
Вік настає золотий. Непорочна, твій Феб уже з нами!
Так! І у твій консулят, Полліоне, це станеться чудо,
Місяці дивні, щасливі літа розпочнуться від тебе:
Щезнуть останні сліди диких чварів і братньої крові,
Від ненастанних тривог земля опочине стражденна.
Хлопчику любий! Надійдуть часи, і побачиш ти небо,
Світлих героїв побачиш і сам засіявш в їх колі,
Правлячи світом усім, втихомиреним зброєю батька.

si qua manent sceleris vestigia nostri,

Inrita perpetua solvent formidine terras

та ряд. 30.:

Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis —
відповідають науці орфіків і пітагорейців про очищення від гріха.

В часі складання четвертої Еклогії науки ці були особливо поширені й навіть актуальні — у зв'язку з тим, що чекалось улаштування т. зв. секулярних игор, які організоване раз на століття, і в минулій історії Риму такі гри дійсно відбувались із різними обрядами й символами, що вказували на закінчення старого віку і прихід нового.⁵⁾ Лише в обраховуванні речення цих игор були певні труднощі, у зв'язку з різним розумінням тривання віку. Згідно з наукою етрурських жерців само боже-ство вказувало якимнебудь знаком (*portentum*) на кінець старого віку, бо люди не могли знати часу смерті останнього з «писіву людей». За такий знак уважали м. и. «ворою Юлієву», що в вигляді комети з'явилась була після вбивства Цезаря. Думали, що то душа Цезаря, прийнята до осередку богів.⁶⁾ Обраховували, що новий вік мав наступити, коли Сонце (Аполлон) ввійде в сузір'я Диви, що мало статись під кінець літа 40. року. Тоді таки мали відбутись і секулярні гри. Діва, згадана в Вергілієвій поезії, це та *Virgo Astræa*, *Δίκη* або Справедливість, що останньою з небесних покинула землю, коли свого часу припинився був золотий вік, як про це ми читаємо в Овідія (*Metam.* I, 149—50):

Victa iacet pietas, et virgo caede madentes,

Ultima caelestum, terras Astræa reliquit.

Про очікування приходу нового віку свідчить також пластичне мистецтво того часу. Так, на монетах ми зустрічаємо зображення Сибілли й різних символів, що мали зобразити достатки наступного віку.⁷⁾ Наука й настрої, очікування й уявлення золотого віку, у своїй загально-поширеній тоді поміж римським громадянством формі, відбилися також і в поезії Вергілія, як вони відбивались почасти і в інших поетів.⁸⁾

Самі політичні обставини тодішнього історичного моменту підсилювали віру в наступ перемін. Римська держава переживала затьмяну кризу. Вбивство фактичного творця принципату Цезаря не спинило тяжкого процесу, і молодий Октавіян продовжував успішно боротьбу за нові форми, боротьбу, що припинилась була,

⁵⁾ Див. Nilson, op. cit.

⁶⁾ Plin. N. H. II, 94: eo sidere significare vulgus credidit Caesaris animam inter deorum immortalium numina receptam; див. теж A. Alföldi, Der neue Weltherrscher der IV. Ekloge Vergils, „Hermes“, Bd. 65, Oct. 1930, ст. 369. і д. Праця Н. Wagenwoort-a: „Vergils vierte Ekloge u. d. Sidus Julium“, Akad. Amst. 1929 — мені не була доступна.

⁷⁾ На таких даних обґрунтована дуже цікава згадка вище праці Alföldi.

⁸⁾ Див. видання: C. Hosius, P. Vergili Maronis Bucolica, в „Kleine Texte“, № 134, де подані повно вказівки на паралельні місця з інших письменників.

на якийсь час, т. зв. Брундизійським миром, утвореним за посередництвом Мецената з боку Октавіяна, консуля Полліона з боку Антонія та Люція Кокцея Нерви, як однаково приємного цій і тій стороні.⁹⁾ Мир цей скріплено шлюбом сестри Октавіяна Октавії, що залишилась незадовго до того вдовою по першому чоловікові Марцелеві, з Антонієм.¹⁰⁾ Обидві події — і Брундизійський мир, і шлюб — Октавії з Антонієм, припадають на осінь 40. року. Тоді таки вросени, незабаром після шлюбу, в Октавії могла народитись дитина від першого чоловіка. Шлюб Октавії з мотивів політичних приспівували, як це видно з того, що Сенат скоротив 10-місячний речення, обов'язковий для вдови, якщо вона мала вдруге вийти заміж.¹¹⁾ Цією дитиною міг бути Марцель, що його дала народити припадає на р. 40., якщо прийняти за основу обрахунку повідомлення Сервія про його передчасну смерть 18-літнім віком (в р. 23. до Хр.).¹²⁾ Пізніше перше шлюбство Марцеля перед Тиберієм, можливість і очікування римським суспільством його імператорства, високі посади в майже хлоп'ячому віку, шлюб із дочкою Октавіяна Юлією, — все це вказує на високе становище Марцеля на дворі Августа,¹³⁾ яке поет міг передбачати, знаючи, що й сам Октавіян був у подібному стані й подібних відносинах супроти Цезаря. Цими народинами Брундизійський мир набував, ув очах його сучасників, нової сили, бо Антоній робився також вітчимою майбутнього наступника Октавіянового. Коли взяти цю можливість, то й Вергілієві було зручно присвятити свій твір консулеві Полліонові, як посередникові при заключенні Брундизійського миру з боку Антонія.

Загальна віра й очікування золотого віку дало Вергілієві основний мотив для четвертої Екльогі; політичні події під осінь 40. року дали змогу прикласти цей мотив до цілком певного моменту — Брундизійського миру й його творців — і до цілком певної живої людини, що в тій добі народилася.

На це прикладення до моменту вже готового й можливо написаного основного мотиву (прихід золотого віку), як нам здається, вказують деякі композиційні особливості Екльогі. Так

⁹⁾ Appian. B. C. V, 64: *προσελόμενοι Κοκκήιον μὲν ὡς οἰκεῖον ἀμφοῖν, ἐκ δὲ τῶν Ἀντωνίου Πολλίωνα καὶ Μακρήναν ἐκ τῶν Καίσαρος.*

¹⁰⁾ Dio XLVIII, 31: *τὴν Ὀκταοῖαν τὴν τοῦ Καίσαρος ἀδελφὴν γυναῖκα Ἀντωνίου, ἐπειδὴ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐτετελευτήκει, καὶ κνοῦσαν προμνησάμενοι.*

¹¹⁾ Plut. Ant. 31: *ὡς οὖν ἔδοξεν ἀμφοτέροις, ἀναβάντες εἰς Ῥώμην ἐπετέλουσαν τὸν Ὀκταοῖας γάμον, οὐκ ἔωντος μὲν νόμου πρὸ δέκα μηνῶν ἀνδρὸς τελευτήσαντος γαμῆσθαι, τῆς δὲ συγκλήτου δόγματι τὸν χρόνον ἐκείνοισ ἀνεῖσθαι.*

¹²⁾ Serv. ad Aen. 861. — Правда, Проперцій (Elegiae, IV, 15, 18) подає, що він помер у 20. році:

Occidit, et misero steterat vigesimus annus.

Та чи не буде тут незначне збільшення з огляду на вимоги віршу?

¹³⁾ Див. P.-W. R. Enc. 3² (1899) s. v., ст. 2765. і д.

переводом самий її вінець, де Вергілій звергається до хлопця (ряд. 60.—63.):

*Incipe parve puer, risu cognoscere matrem
(Matri longa decem tulerunt fastidia menses);
Incipe, parve puer: qui non risere parenti
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est —*

може відноситися лише до вже народженого хлопця, зате вислови про хлопця на самому початку твору можуть відноситись і до часу перед народинами (ряд. 8—10):

*Tu modo nascenti puero, quo ferrea primus
Desinet ac toto surget gens aurea mundo,
Casta, fave, Lucina: tuus jam regnat Apollo.*

І наступ золотого віку за консульства Полліона висловлено в будучому часі, хоч воно одночасове з народинами хлопця (див. в.), ряд. 11.—14.:

*...eque adeo decus hoc aevi, te consule, inibit,
Pollio, et incipient magni procedere menses,
Te duce. Si qua manent sceleris vestigia nostri,
Inrita perpetua solvent formidine terras.*

Це саме, тільки що зацитоване, місце (рядки 11.—14.), де згадується консуль Полліон, може теж, зі свого боку, вказувати на прикладення, бо цими рядками переривається суцільне оповідання про народина хлопця, і дальша частина (ряд. 15 і д.):

*Ille deum vitam accipiet divisque videbit
Permixtos heroas et ipse videbitur illis —*

є після рядків 11.—14. трохи несподівана, бо вона власне є з'ясуванням продовження думки, що міститься в ряд. 8.—9. (див. в.).

Прикладення можливо вбачати і в перших рядках поеції (1.—3.):

*Sicelides Musae, paulo maiora canamus!
Non omnis arbusta iuvant humilesque myricae;
Si canimus silvas, silvae sint consule dignae!*

Бо цей заспів (ряд. 1.—3.) зв'язує твір Вергілія з його буколічними поезіями, але лише назверха: дальший зміст не відповідає заспівові, зокрема про ліси немає далі згадки ні в прямому, ні в перенесеному сенсі.

Далі, рядок 17.:

...scatumque reges patriis virtutibus orbem

своїм змістом не відноситься до попередніх pp. 15—16, де змальовується участь народженого хлопця в житті богів і героїв: відноситься цей рядок може до майбутнього наступника Октавія-нового, як ми приймаємо, — Марцеля.

У дальшому суцільному оповіданні про розвиток золотого віку, зверненому до хлопця, в рядках 26.—27.:

*Ac simul heroum laudes et facta parentum
Jam legere et quae sit poteris cognoscere virtus,*

є згадка про предків (як у рядку 17. — patriis). Але ж через тісний зв'язок цих рядків із дальшими неможливо їх відносити

до хлопця, як історичної особи, бо й той хлопець, який започаткував своїми народинами золотий вік, міг, в уяві поета, ознайомитися шляхом читання і з ділами предків, і зі славою героїв. Тому більш оправдане тут читання: *parentum*, а не *parentis*, як це й є в деяких рукописах. Останнє могло з'явитись, як певна тенденція — розуміти це місце, зі зв'язком із історичною особою.¹⁴⁾

Аналогічна увага може бути зроблена і до ряд. 31.:

Pausa tamen suberunt priscae vestigia fraudis,

бо подібний вислів ми маємо у словах, звернених до консуля Полліона (рядки 13.—14., див. вище). Там (ряд. 13.) під «слідами нашого злочину» треба розуміти громадянські війни, що надія на їх припинення і викликала цей твір; а тут (р. 31.) вислів «сліди старої неправди» вже злагіднений, і розуміння його дають наступні рядки (32.—33.):

Quae temptare Thetin ratibus, quae cingere muris

Oppida, quae iubeant tellurem infindere sulco, —

погляд, що зустрічається й у інших поетів, і що йому зовсім відповідає те дальше місце, де описується повний розвиток золотого віку, зокрема рядки 38.—40.:

Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus

Mutabit mercēs: omnis feret omnia tellus.

Non rastro patietur humus, non vinea falcem;

тому і ряд. 31. треба відносити до суцільного оповідання про золотий вік. Та сама обставина, що цей вислів у трохи зміненій формі повторено і в ряд. 13., може бути вказівкою й на подвійність завдань поета.

Суцільне оповідання про розвиток золотого віку рядком 45) закінчується.

Дальший увесь уступ аж до кінця Екльогі можемо вважати за прикладення до народженого хлопця, як історичної особистості, при чому рядки 46.—47.:

„Talia saecula“ suis dixerunt „currite“ fusis

Concordes stabili fatorum numine Parcae —

можна розглядати, як окремих увід до цієї останньої частини, який відділяє її від попередньої.

Що торкається рядків 48.—49.:

Aggredere o magnos (aderit iam tempus) honores

Cara deum suboles, magnum Iovis incrementum!

то вони сказані до дитини, що її високе становище в Римі поет передбачав, і що мала пройти звичайну скалю почесних римських найвищих урядів. Високо-вручистий вислів „*magnum Iovis incrementum*“ міг відноситися до наступника Октавіанового, коли мати на увазі походження роду Юліїв від Венери, дочки Юпітера, й Анхіза. Отже, він міг бути прикладений до

¹⁴⁾ Див. Carcopino, op. cit. ст. 27, not. 2.

Марцеля, сина сестри Октавіяна, адоптованого до роду Юліїв Цезарем.

Вислів рядка 52.:

Adspice venturo laetantur ut omnia saeclo! —

не гармоніює з попереднім змалюванням поступу золотого віку, бо в цьому хлопець поставлений у становище наче б то стороннього глядача віку, який ще має надійти, а в попередній частині хлопець розпочинає собою золотий вік і доживає, в уяві поета, до повного його розквіту, як складова його частина.

Та й рядки 52.—54.:

*O mihi tum longae maneat pars ultima vitae
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta! —*

мають у собі новий момент у порівнянні зі становищем хлопця в попередньому змалюванні: поет передбачає майбутні діла, розуміється, славні, цього хлопця й хоче дожити до того часу, щоб їх як-слід оспівати. Нам уявляється знову видатна історична особистість, що її діла заслуговували б на поетичний твір. Уодночас у попередньому змалюванні поступу золотого віку, разом із зростом хлопця, ніщо нам не вказує на виключне або на вище становище того хлопця: він лише своїми народинами запечатковує новий вік, а далі, в малюнку поета, він є осередком, що навкрузи нього відбуваються переміни, але сам він не винний. Тому й це місце (рядки 52.—54.) відноситься до історичної особистости.

Зроблена аналіза композиції четвертої Екльози Вергілія приводить нас до такого висновку: у цій Екльозі можливо вбачати два моменти:

1) змалювання приходу й розвитку золотого віку одночасно з народинами й виростанням хлопця, згідно з тодішніми філософічно-містичними науками та секуляристичними настроями;

2) урочистий поетичний твір на народини хлопця в видатній римській родині, викликаний тодішніми історичними обставинами.

Перший мотив і своєю високо-поетичною формою, і глибоким змістом, а також і обсягом — займає панівне місце в поезії. Але другий мотив, при бездоганній теж поетичній формі й урочистому тоні, грає в поезії скоріше службову роль — прикладення до певної історичної події й особистости.¹⁵⁾

Якщо виділити цей останній мотив, то можна отримати суцільний у значній мірі образ поеми, яку поет можливо задумав раніше, незалежно від Брундизійського миру й його наслідків. Цю суцільність ми вбачаємо в рядках 4.—10., 15.—16., 18.—45.

¹⁵⁾ На можливість простежити в екльозі два моменти вказав свого часу D. Sabbadini, *L' ecloga IV di Virgilio*, Rivista di Filol. a. XXIX (1901) ст. 257—58; він припускає, що було навіть дві редакції Екльози: одна змалювання алегоричної персони, а друга — присвята синові Полліона, Асінієві Галеві. Але праця Саббадіні стало мені відома вже після того, як моя доповідь була вже готова. Див. також Schanz, *op. cit.*, ст. 47.

Зокрема вражають гармонійністю композиції рядки: 18.—25. — дитячий вік хлопця й перші кроки золотого віку; 26.—36. — юнацтво й дальший поступ золотого віку; 37—45. — чоловічий вік і повний розквіт золотого віку.

*

Припущення двох мотивів полегшує нам знайти становище й до місяністичних поглядів на IV. Екльогу, які і в нинішню добу репрезентовані видатними іменами (див. пом. 2). Назверхня подібність деяких місць Екльоги до християнської науки (народина хлопця, діва, новий рід людей, що сходить із неба) притягнули до неї увагу не меншої людини у християнстві, як цар Константин Великий, що на соборі в Нікеї (325. р.) виступив із грецьким перекладом цієї Екльоги.¹⁶⁾ Але деякі з цих назверхніх подібностей цілком не відповідають християнській науці. Це відчував і той грецький перекладчик IV. Екльоги, що рядок 6.:

Iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna

переклав так:

*“Ниеι κερθένος αὐθιγῆ, ἄρουσ’ ἐρατὸν βασιλῆα.”*¹⁷⁾

бо згадка про Сатурна, бога навіть не грецького, не була б відповідним аргументом для місянізму Екльоги. Але суттій зміст її, особливо тих частин, що їх ми віднесли до першого мотиву, має багато подібного до християнської науки. А все ця подібність пояснюється не тим, що Вергілій ніби мав під руками деякі старозаконні пророцтва, а глибоким ідейним змістом античності, особливо в її релігійно-містичних виявах. Через цей зміст один із найвидатніших сучасних слав’янських філосовів справедливо назвав античну релігію «справжнім старим заповітом».¹⁸⁾ Тому місянізм Екльоги можливо також прийняти, але не з точки погляду назверхніх подібностей, а з точки погляду сутнього змісту Екльоги, що в ній відбилися глибокі ідеї античності. Самий факт місяністичного розуміння Екльоги і зв’язаного з ним виключно високого становища Вергілія у християнському світі є однією з найсвітліших сторінок у європейсько-християнській культурі.

¹⁶⁾ Eusebii Pamphili de vita Constantini libri IV et panegyricus atque Constantini ad sanctorum coetum oratio. ed: T. A. Heinichen, Lips. MDCCCXXX, гл. XVIII — про Сибіллю Еритрейську й приписуваний їй акростих *Ἰησοῦς Χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτὴρ στανδῶς*, гл. XIX значні частини IV. Екльоги у грецькому перекладі гексаметром.

¹⁷⁾ *ibidem*, ст. 387.

¹⁸⁾ О. Ф. Зелинский, Религия эллинизма, Петербург, 1922, ст. 3.